

HERMANN RÓBERT
**A segesvári (fehéregyházi)
 ütközet és Petőfi halála**
 – a kutatás kérdőjelei

A magyar szabadságharc egyike a magyar történelem legjobban dokumentált eseményeinek. Nem csupán óriási iratanyag maradt fenn erről a korszakról (a magyar központi kormányzervek iratanyaga önmagában nagyobb, mint az 1526-ig terjedő öt évszázad teljes okleveles anyaga), hanem rengeteg napló, visszaemlékezés is maradt az utókorra. Ezek eloszlása meglehetősen egyenetlen. Vannak jól dokumentált események, amelyekről a hivatalos iratok mellett tucatnyi visszaemlékezés számol be; s vannak olyanok, ahol kínkeservezen lehet egy-egy szemtanúi beszámolót találni.

A szabadságharc csatáinak, különösen az 1849. nyári hadjárat összecsapásainak esetében magyar oldalról a legritkább esetben maradt fenn hadijelentés (s gyakran abban sincs sok köszönet, ha rendelkezésünkre áll ilyen irat); ezért a kutatás jobbra a szemtanúk – általában nem kortársi – beszámolóira van utalva. Egy ütközet vagy csata történetének megírásánál ugyanis nemigen lehet csupán az egyik résztvevő fél még oly alapos dokumentációjára támaszkodni, azaz, hiába áll rendelkezésünkre egy összecsapásról több ellenséges hadijelentés, egyáltalán nem biztos, hogy ezek alapján pontos képet tudunk rajzolni a magyar oldalon harcoló csapatok ténykedéséről.

A magyar negyvennyolcas emlékirat-irodalomnak ez az egyenetlensége különösen megmutatkozik a tévesen segesvárinak nevezett, valójában inkább fehéregyházi ütközet történeténél. Annak ellenére, hogy az ütközetben magyar részről mintegy 3300 fő, a teljes erdélyi hadsereg 7–8%-a vett részt, erről az egyetlen összecsapásról több visszaemlékezést ismerünk, mint az erdélyi nyári hadjárat összes többi harci cselekményéről együttvéve.

A fehéregyházi ütközet egyike volt az erdélyi hadjárat azon összecsapásainak, amelyekben a magyar hadsereg megkísérelte feltartóztatni az országrészt elárastató orosz intervenciók előnyomulását. József Bem tábornok, az erdélyi hadsereg parancsnoka szellemes haditervet dolgozott ki. Ennek értelmében a Dobay József ezredes kőhalomi különítményének, Kemény Farkas ezredes kolozsvári csapatainak és a

Bem által vezetett csapatoknak három oldalról kellett volna megtámadniuk Lüders orosz gyalogsági tábornok csapatait Segesvárnál. Csakhogy Dobayt időközben, július 30-án megverték az oroszok, Kemény csak augusztus 1–2-re ígérte megérkezését. Bem így kb. 3100–3300 emberrel támadta meg Lüders háromszoros, tüzérségét tekintve kétszeres túlerőben lévő csapatait. Lüderst először annyira meglepte a támadás, hogy azt hitte, Bem van túlerőben. Hozzáteendő, hogy az ütközet kezdetén erői egy részét a marosvásárhelyi úton állította fel, mert onnan várta a fő támadást. Ezzel – akaratán kívül – Bemet is „megtévesztette”, hiszen így a lengyel tábornokkal szemben nem állt fel olyan nyomasztó túlerő, mint amilyennel Lüders ténylegesen rendelkezett. Amikor Lüders rájött, hogy Marosvásárhely felől nem várható támadás, seregével szinte elsöpörte maga elől a hősiessen védekező honvédeket. Az ütközet elején halálosan megsebesült, majd néhány óra múlva meghalt Szkarjatyin vezérőrnagy, az oroszok vezérkari főnöke. Szkarjatyin népszerű volt a legénység körében, ezért a magyar csapatok üldözését végző (a magyar huszársággal szemben négyszeres túlerőben lévő) kozákok és lengyel dzsidások kíméletlenül lemészárolták a futók jelentős részét. A magyar csapatok vesztesége közel 1000 főre rúgott halottakban, sebesültekben és foglyokban.

A veszteség ugyan elérte a bevetett erők 30 %-át, azonban ez nem állt példa nélkül az erdélyi hadjárat történetében: Bem 1849. február 4-én Vizaknánál, augusztus 6-án Nagyszebennél és Nagycsúrnél nagyjából ekkora (vagy talán még nagyobb) veszteségeket szenvedett; ennek ellenére a vízaknai vereség még úgy ahogy benne van a történeti köztudatban (főleg Petőfi *Négy nap dörgött az ágyú...* című verse miatt); az erdélyi hadjárat végét jelentő nagyszeben-nagycsúri vereségről azonban még az érdeklődők is alig hallottak.

„Más körülménynek kellett tehát közrejátszania, hogy valódi fontosságát túlhaladó hírességre verődjék a segesvári ütközet” – írta az összecsapást feldolgozó tanulmányában Gyalókay Jenő hadtörténész. „Ez a körülmény csakis Petőfi titokzatosnak látszó eltűnése és halála volt. Ha ő túléli július 31-ét, akkor az irodalom és a mendemonda éppen olyan keveset foglalkoznék ezzel a harccal, akárcsak a többi erdélyi csatavesztéssel.”

Első olvasásra ugyan keménynek látszó, szinte kegyelet nélküli szavak ezek, katonai szakmai szempontból azonban Gyalókaynak kétségkívül igaza van.

A visszaemlékezések többsége alig használható az ütközet történetének rekonstruálásához; de (tekintettel arra, hogy Petőfi a fehéregyházi ütközetben részt vevő csapatok körében korántsem örvendett akkora ismertségnek, mint manapság hajlamosak vagyunk hinni), Petőfi eltűnése/halála körülményeinek rekonstruálásához sem. Ennek az igen gazdag irodalomnak az első kritikai megrostálását Ferenczi Zoltán, Petőfi első monográfusa végezte el. (Ferenczi Zoltán: *Petőfi eltűnésének irodalma*. Petőfi Könyvtár XXIV. füzet. Bp., 1910.) Ugyanakkor a költőről írott monográfiájában az addig felgyűlt anyag ellenére tévesen rekonstruálta a költő menekülésének útvonalát, s így elestének körülményeit és helyét is. (Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*. Bp., 1896. III. k.)

A következő megrostálásra és rekonstrukciós kísérletre fél évszázadot kellett várni. Dienes András *Petőfi a szabadságharcban* című monográfiájában – amelynek nagyobbik része a költő utolsó napját próbálja meg rekonstruálni – egyrészt „kiszórta” a teljesen hiteltelen, hatásvadász visszaemlékezéseket, majd Gustav von Heydte cs. kir. őrnagy 1854. évi jelentése, 1877. évi visszaemlékezése, Gyalóky Lajos honvédszázados 1887. évi visszaemlékezése, illetve Lengyel József orvos először 1860-ban napvilágot látott visszaemlékezése alapján felállított egy rekonstrukciós láncolatot arról, hogy hogyan menekült Petőfi Fehéregyházáról Héjjasfalva felé, hogyan próbálta őt az együttes menekülésre rábeszélni Gyalóky, hogyan látta őt menekülés közben Lengyel, s hogyan talált rá a holttestére Heydte.

A későbbi életrajzi irodalom lényegében átvette Dienes koncepcióját, annál is inkább, mert a monográfiája megjelenését követő évtizedekben olyan új forrás nem került elő, amely érdemben módosította, vagy megkérdőjelezte volna az általa írottakat. A merőben tudománytalan barguzini verzió virágzását megelőző időszakban Veszprémi Miklós írt egy kis kötetet *Hogyan halt meg Petőfi?* címmel, de kötetének tényanyaga alapvetően Dienesén alapult, s ő is az Ispánkút környékével azonosította a költő halálának helyszínét.

Noha Mezösi Károly irodalomtörténész már 1957-ben közzétett egy állítólagos szemtanúi beszámolót az ütközetről, Dienes ennek hitelességét joggal vonta kétségbe. Ugyanakkor Mezösi több helyen is megkérdőjelezte Lengyel József, illetve Heydte állításait, felhívta a figyelmet az eltérő időpontban megjelent közleményeik közötti különbségekre, s úgy vélte, hogy Dienes és a Petőfi halálának körül-

ményeit vizsgáló akadémiai munkaközösség „nem feltétlenül hiteles források alapján” fogalmazta meg a maga álláspontját, s így az csupán feltevés lehet.

De vannak-e egyáltalán hiteles források? Minden eseményrekonstrukció örök problémája ez a kérdés. Tudjuk, hogy az idő múlásával az emberi emlékezet egyre gyengül, egyes tényezők elhalványulnak, mások élénkebb színnel jelennek meg a memóriánkban. A fehéregyházi ütközetben résztvevők s azt túlélők csupán kis része ismerte személyesen Petőfit, s még ha ismerték is, egy fejvesztett meneküléssel végződő összecsapásban nem biztos, hogy valóban őt látták. Sokkal inkább elképzelhető, hogy őt *vélték* látni – évekkal vagy évtizedekkel az események után, akkor, amikor a hazai sajtó tele volt a költő haláláról szóló cikkekkkel, s amikor az arcképe minden, a szabadságharcról szóló kiadványban szerepelt. No, és az ilyen emlékezések nem hermetikusan elzártságban keletkeznek: a szerzők olvassák egymás műveit, s gyakran efféle kisegítő eszközöket használva támogatják meg a maguk emlékezetét is.

Mindezeket a kérdéseket és problémákat Dienesel, illetve az ő koronatanúival kapcsolatban is fel kell vetnünk. Az első probléma az, hogy valamennyi „koronatanú” viszonylag későn (Heydte közel őt, majd huszonnyolc, Lengyel tizenegy, Gyalóky harmincnyolc évvel az ütközet után) írta meg a maga verzióját. Dienes ezeket egyéb forrásokkal is megtámogatta (különös tekintettel Haller József rekonstrukcióira), de ettől még maradtak elvarratlan szálak a rekonstrukcióban, más esetekben pedig Dienes nem figyelt fel a szemtanúk állításait alapvetően megkérdőjelező információkra.

A csatater vizsgálatát végző Gustav Heydte őrnagy 1854-ben, tehát az események után öt évvel írt Jacob Parrot altábornagy, a magyarországi cs. kir. Katonai és Polgári Kormányzóság adlátusának felszólítására hivatalos jelentést arról, hogy az általa a szökőkútnál látott holttest bizonyára Petőfié volt. 1863-ban megjelent névtelen emlékiratában viszont arról írt, hogy a költő valószínűleg a környékbeli mocsarak valamelyikében lelta halálát.

Heydte jelentésével kapcsolatban kételyekre ad okot az is, hogy az az irat, amelyről azt állítja, hogy a holttest mellett találta, bizonyosan nem került 1849. július 31-én, de még másnap sem az orosz fővezérség kezére (ha egyáltalán létezett). Ez ugyanis is Kemény Farkas ezredes jelentése lett volna arról, hogy csapataival csak augusztus 1-jén vagy 2-án

érkezik Marosvásárhelyre, s mellette lett volna Kemény csapatainak létszámkimutatása is. A jelentés azért lett volna fontos Lüders számára, mert egy ép és felé közeledő magyar csoportosításról közölt volna részletes adatokat. Ha ez az irat aznap vagy másnap Lüders kezébe kerül, akkor csapataival nem Székelykeresztúr, hanem egyenesen Marosvásárhely felé vonul. Mivel nem ezt tette, Bemnek sikerült egyesülnie Kemény Farkas és Damaszkín György csapataival, s egy villámgyors menettel Lüders háta mögött elérnie és újra bevennie Nagyszeben.

Heydte 1877. évi visszaemlékezése szerint a holttest mellett lett volna Stein Miksa ezredesnek a gyulafehérvári magyar ostromseregről készített létszámkimutatása is. Ha ez így lett volna, az megint csak arra indítja Lüderst, hogy Nagyszeben védelmére siessen. Az orosz források szerint azonban az első hírek Lüders főhadiszállására csak augusztus 2-án érkeztek arról, hogy Bem egyesült Kemény Farkas seregével.

Az ütközetről a cs. kir. hadügyminisztériumnak hivatalos jelentést író Franz Dorsner ezredes csupán egyetlen olyan iratot említ, amelyet „egy megölt felkelő tisztnél” találtak: ez Bem július 29-én Stein Miksa ezredeshez intézett utasítása volt, amelyben megparancsolta, hogy támadja meg az oroszok által megszállt Nagyszeben.

Dienes viszont a Dorsner 1849. augusztus 1-jei jelentésében, Heydte 1854. évi jelentésében, illetve 1877-es visszaemlékezésében szereplő három irat mindegyikét az általa Petőfivel azonosított elesett tiszt mellé „helyezi”, ami egyrészt igazolhatatlan, másrészt nem is felel meg a tényeknek.

Aligha hihető, hogy Heydte eltitkolta volna az iratokat, azaz Kemény jelenését, illetve a két létszámkimutatást. Ha viszont – ami valószínűbb – egy ilyen fontos mozzanatra rosszul emlékezett (számára ugyanis az iratok tartalma volt a fontos, nem a halott kiléte), akkor mi a biztosíték arra, hogy a holttestről adott leírása pontos? (Egyéként az 1854. és 1877. évi szövegben éppen a halott személyleírása tekintetében is vannak nem jelentéktelen eltérések, amint erre Mezősi Károly is utalt.)

A Heydte által (állítólag) látott halott egyébként nem csak Petőfi, sőt, szerintem legkevésbé Petőfi lehetett. Ha hivatalos iratok és kitüntetések voltak mellette, akkor az illető kétségkívül Bem közvetlen környezetéhez, vezérkarához tartozhatott. Petőfi azonban – amióta Berecken csatlakozott Bemhez – lényegében beosztás nélkül volt, Bem még azt is megtiltotta neki, hogy

kövesse a Marosvásárhelyről támadásra induló sereget. (Honvédtiszti egyenruhája sem volt, Marosvásárhelyen ugyan rendelt egyet, de Egressy Gábort kérte meg, hogy fizesse ki, és vigye utána.) Az ütközetben szintén szemlélőként vett részt. Az ütközetben elesett honvédtisztek bármelyike inkább lehetett a halott, mint Petőfi. Bem környezetében egyébként volt egy olyan tiszt, aki a visszaemlékezések többsége szerint szintén a fehéregyházi ütközetben esett el, ez pedig Bem titkára, az erdélyi szász Anton Kurz.

A magyar szakirodalomban ugyan Czetz János nyomán az az adat rögzült, hogy Kurz az 1849. augusztus 6-i nagyszeben–nagycsúri ütközetben esett el, Czetz azonban nem volt részese a nyári hadjáratnak, s adatai ennek eseményeivel kapcsolatban gyakran tévesek, mint ezt Gyalóky Jenő is megállapította. A Bem által a segesvári ütközet előtt Damaszkín György ezredeshez küldött Egressy Gábor naplószerű emlékirata szerint Kurz Segesvárnál esett el. Szintén Segesvárt ír Lőrincz József (Pap Lajos alezredes nyomán), egy névtelen szemtanú és Gamerra Gusztáv báró is. Jakab Elek szerint Czetz az 1849. július 10-én (Jakab szerint 1849 februárjában) Besztercénél – állítólag a helyi szász lakosok valamelyike által lelőtt – Lukinics József századossal tévesztette össze Kurzot; Czetz szerint ugyanis Kurzot a nagyszebeni szászok valamelyike lötte le. Szintén Segesvárra teszi Kurz elestét az akkor Marosvásárhelyt szolgáló Pünkösti Gergely emlékirata. Pünkösti éppen azért került Segesvár után Bem törzséhez, mert a tábornoknak nem volt elég vezérkari tisztje. Ugyancsak Segesvárt ír Bisztray Károly honvéd, aki pedig a nagyszebeni ütközetben is ott volt. Meg kell jegyeznem, hogy a nagyszeben–nagycsúri ütközetben résztvevők közül a többség nem említi Kurz ottani elestét. Haller József egy, 1887. január 14-én Gyalóky Lajoshoz írott levelében hivatkozik egy székelykeresztúri, Nagy Sándor nevű Mátyás-huszárra, aki látta elesni Nagyszebennél Kurzot. A legszórakoztatóbb e szempontból Kovács Endre 1954-ben megjelent Bem-monográfiája, amelyben Kurz előbb a segesvári, majd a nagyszeben–nagycsúri ütközetben is elesik. Szintén Kurz segesvári elestét említi Heinrich Müller, 1849-ben a segesvári gimnázium 19 éves tanulója a Kőhalomszék történetéről szóló, személyes emlékeit is megőrkítő munkájában. Miután a fehéregyházi és a nagyszeben–nagycsúri ütközet közötti időszakból Bemnek csupán egyetlen, 1849. augusztus 3-án Medgyesen a hadügyminisztériumhoz intézett, magyar nyelvű kíséző-

irata ismert, s ez nem Kurz kézírása, a kérdés egyelőre eldönthetetlen.

Dienes kutatásainak revíziójára Papp Kálmán nyugdíjas műszerész vállalkozott, s nem egy ponton ki is kezdte Dienes rekonstrukcióját, amint erre Kovács László is utal az interjújában. Megkérdőjelezte – szerintem joggal –, hogy a Heydte 1854. évi jelentésében szereplő „szökőkút” azonos lenne az Ispánkúttal. Jómagam még ismertem Papp Kálmánt, valamikor 1989-1990 környékén személyesen is találkoztunk, s miután arról volt szó, hogy egy alapítvány kiadná a kéziratát, az alapítvány képviselőjének kérésére magam is átolvastam és izgalmasnak találtam azt. Ám akkor is, és ma is úgy érzem, hogy Papp Kálmánnak sem sikerült megnyugtatóan tisztázni Petőfi halálának helyszínét, s az ő állításaival – illetve az ő „nyomdokaiban” járó (vulgo: kéziratát kivonatolva plagizáló) Szűcs Gáborral – ellentétben úgy vélem, hogy Kurka Mihály (tévesen Szkurka János) közhuszár visszaemlékezése sok mindenre alkalmas, csak arra nem, hogy ennek alapján próbáljuk meg tisztázni a költő utolsó perceinek történetét és elestének helyszínét. Kurka emlékezése szerint az ütközetből menekülő költő először az ő lovának kengyelcsíkjába kapaszkodott, majd miután nem bírta az iramot, eleresztette azt, beszaladt a kukoricásba, ahol két orosz lovas utolérte, s karddal végeztek vele.

Kurkának ez a vallomása Vajna Sándor huszárhadnagy hátrahagyott emlékiratában maradt fenn, s csak 1888-ban publikálták. Ellentétben azzal az állítással, hogy Kurka „a csatából menekülve adta hírül” a költő elestét, „nem napokkal később, nem hetekkel, hónapokkal azután”, a beszámolóról csak annyit állíthatunk bizonyosan, hogy Vajna 1887-ben történt elhunyt előtt keletkezett. 1896-ban Tury Gyula megtalálta a még élő Kurkát, aki azonban ekkor már azt állította, hogy nem látta elesni a költőt, s azt sem tudja, hogy a kukoricásba, vagy a híd felé futott-e. Korábbi „visszaemlékezését” kiegészítette azzal, hogy Petőfi már sebesült volt, amikor találkozott vele.

Kételyeinket tovább növelik az olyan állítások, mint hogy Kurka szerint ő maga súlyosan sebesült lován menekült volna Fehéregyházától a 40 kilométerre lévő Kőhalomig. Kurka Vajna-féle visszaemlékezése szerint ő maga először egy héttel az ütközet előtt Segesvárott látta Petőfit Bem irodájában, s ezért ismerte fel menekülés közben. Ez tényszerűen téves, hiszen Bem főhadiszállása a nyári hadjárat alkalmával soha nem volt Segesvárott. Ha az ütközetet meg-

előző tíz nap eseményeit nézzük, Bem július 22-én csapataival az Ojtozi-szoroon át betört Moldvába, s csak 25-én tért vissza Erdélybe. Július 25-én Berecken volt, innen Kézdivásárhelyre ment, majd Sepsiszentgyörgyön át 26-án érkezett Székelyudvarhelyre, 28-án pedig Marosvásárhelyre.

Kurka 1896-os beszámolója szerint a költőt korábban nem ismerte, s az csak akkor mutatkozott be neki, amikor menekülés közben csatlakozott hozzá. Mindenesetre mindkét változat tele van képtelenségekkel és ellentmondásokkal, így ezeket Dienes joggal minősítette háryánoskodásoknak, s így ha ezek alapján indulunk el, aligha jutunk megnyugtató eredményre.

Ezek után felmerül a kérdés, lehet-e bármit várni még a csatatér kutatásától. Jómagam e tekintetben igencsak szkeptikus vagyok. Először 1998-ban egy forgatócsoporttal, majd 1999-ben Kerényi Ferencsel együtt jártam a csatatéren, s már akkor komoly kétségeim voltak. Egyrészt, ha a költőt egyes sírba temették, az elmúlt 160 évben a sírja igen könnyen eltűnhetett a folyamatosan mezőgazdasági művelés alatt álló környéken. Fehéregyháza és Héjjasfalva között műút épült, ennek során is eltűnhettek egyes sírok. Ha tömegsírba temették, a több száz csontmaradvány egyenkénti azonosítása után lehetne csak megpróbálni egy DNS-vizsgálatok alapján történő azonosítást.

Elképzelhető, hogy ha a korábban tervezett földradaros átvizsgálás megtörtént volna (amelyet az akkor Juhász Ferenc által vezetett honvédelmi tárca végül takarékosági okokból nem volt hajlandó finanszírozni), előkerültek volna egyes sírok, s esetleg ezek között Petőfié is. De jómagam ennek egyelőre igen kevés esélyt adok. Próbálkozni lehet, de ne áltassuk magunkat azzal, hogy másfél millió forintnyi befektetéssel megtaláljuk a költő nyughelyét. Egy földradaros vizsgálatnak annyi értelme persze mindenképpen lenne, hogy esetleg előkerülhetnének a tömegsírok, illetve azok a sírok, amelyekben többen nyugszanak. (Így a Cionta-kerti tömegsír.) Ez kétségkívül fontos lenne, de ennek a költsége nem másfél, hanem több tízmillió forint.

Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a kutatás ugyan mindig a siker reményében folyik, de lehet, hogy még a földradaros vizsgálat sem hozna a költő nyughelyével kapcsolatban eredményt. Annyi azonban bizonyos, hogy ha nem az igazság, hanem a siker bizonyossága érdekel bennünket, könnyen a barguzini csontváz-fetisiszták sorsára juthatunk.